

UDK
902.034:738>(497.5 Rovinj)“-01/04”
UDC

PROMET AMFORAMA PREMA NALAZIMA U ROVINJSKOME PODMORJU*

Alka STARAC

Izvorni znanstveni rad

Dr. sc. Alka Starac
Arheološki muzej Istre
Carrarina 3, 52100 PULA
alka.starac@pu.htnet.hr

Primljeno: 21.09.2006.
Odobreno: 21.08.2008.

U rovinjskome podmorju zastupljeni su u uravnoteženome omjeru različiti tipovi amfora iz cijeloga razdoblja rimske vlasti na Jadranu, od ranoga II. st. pr. Kr. do kasnog V. st. Pojedini tipovi amfora analizirani su prema podrijetlu, vremenu uporabe i sadržaju te su razmotrene neke činjenice o političko-ekonomskoj uvjetovanosti prometa na sjevernome Jadranu u antici.

KLJUČNE RIJEČI: *Rovinj, amfore, plovni put, vino, ulje*

U spremištu Zavičajnoga muzeja Rovinjštine prisutni su brojni primjerci raznovrsnih tipova amfora iz rimskoga kasnorepublikanskog i cijeloga carskog perioda: grčko-italske amfore, Lamboglia 2, Dressel 6 A, Dressel 6 B, Dressel 2-4, koske amfore, rodske, knidske, amfore ljevkastoga otvora, amfore ravnog dna, Dressel 7-11, Dressel 20, afričke bizacenske amfore te kasnoantičke amfore Late Roman 1 (Tabla I). Razdiobe amfora redovito se vrše prema njihovome obliku, jer vanjska je forma prva karakteristika koju primjećujemo. No različiti su oblici i veličine amfora nastali

---

* Tekst je napisan za Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 18. prosinca 1998. u Rovinju, u organizaciji Zavičajnog muzeja Grada Rovinja. Budući da se odustalo od tiskanja Zbornika, tekst se objavljuje na ovome mjestu uz dopunu literature novijim naslovima. Zahvaljujem kustosu Zavičajnoga muzeja Grada Rovinja Damiru Matoševiću koji me pozvao na suradnju, pružio uvid u muzejsko spremište, osigurao uvjete za snimanje i dao sve potrebne informacije

uslijed prilagodbe zahtjevima transporta određenih vrsta prehrambenih proizvoda te se druga razdioba amfora temelji na njihovome sadržaju, ustanovljenom kemijskim analizama ili očitano iz natpisa na amforama (*tituli picti*). Treća razdioba polazi od mjesta proizvodnje pojedinih tipova amfora povezujući ih s pripadajućom regijom. Konačno, kronološki nam podaci omogućuju djelomičnu rekonstrukciju sheme vremenskih razdoblja u kojima su korišteni određeni tipovi amfora i njihovoga morfološkog razvoja.

I. TIPOVI AMFORA

GRČKO-ITALSKE AMFORE

Grčko-italske amfore brojna su skupina amfora čiji je nedvojbena sadržaj bilo vino. Starija skupina grčko-italskih amfora datira u razdoblje IV. - II. st. pr. Kr. i odlikuje se kratkim, naglašeno srololikim tijelom i razmjerno kratkim vratom s ne jako dugim ručkama. Starijoj skupini grčko-italskih amfora iz rovinjskoga podmorja pripada tek usamljeni nalaz amfore kod otoka Veštra datirane u prijelaz III. na II. st. pr. Kr.¹ te nas na ovome mjestu

Sl. 1 Grčko-italska amfora (autorica: A. Starac)

više zanima njihova mlađa podskupina (II. st. pr. Kr. i poč. I. st. pr. Kr.) koja je u znatnim količinama prisutna na cijelome sjevernom Jadranu. Mlađe varijante grčko-italskih amfora odlikuju se trokutastim rubom otvora, dugačkim vratom i dugačkim, uspravnim ručkama, a srololiko tijelo najveći promjer dosiže u ramenu, sužavajući se razmjerno naglo prema dnu u izduženu nožicu (slika 1). Visina vrata i tijela otprilike su izjednačene, a visina cijele amfore iznosi oko 90 cm, dok se promjer ramena kreće oko 35 cm. Pritom opažamo postojanje različitih prijelaznih formi prema tipu Lamboglia 2, kod kojih se najveći promjer nalazi po sredini tijela ili kod kojih su zabilježena neočekivana i atipična rješenja oboda. Grčko-italske amfore karakterizira trokutasti obod zakošen donjim dijelom prema van, i to pod ostrim kutom. Kod prijelaznih se tipova, čestih u sjevernome Jadranu, javljaju različite varijante oboda

¹Vrsalović 1979, 137, T. 86, 5.

koje upućuju na to da se više ne radi o grčko-italskome tipu, čak i ako proporcije i oblik tijela odgovaraju kasnim grčko-italskim varijantama. Žigovi su otiskivani na vratu ili na ručki, po prvi put ispisani latinskim pismom.

Početak proizvodnje grčko-italskih amfora datira u IV. st. pr. Kr., a završetak nije sa sigurnošću određen zbog neizvjesnosti glede klasifikacije i podrijetla kasnih, prijelaznih oblika, no okvirno se može smjestiti u početak I. st. pr. Kr. Ranije su varijante iz IV. i III. st. pr. Kr. kraće i širega ramena u odnosu na izdužene, elegantne forme dominantne u II. st. pr. Kr.

Domovinom tih amfora općenito se smatra *Magna Graecia*, iako se njihovo podrijetlo traži i u derivatima korintskih amfora. Prema pretpostavljenome podrijetlu iz zone najbližega kontakta između grčkoga i italskog svijeta dobile su i ime, prvi put upotrijebljeno u radu F. Benoita². Još je uvijek otvorena diskusija o problemima nastanka i kontinuiteta proizvodnje, disperziranosti radioničkih centara i definiranja kasnih, prijelaznih oblika.³ Lokalna proizvodnja grčko-italskih amfora na temelju obilja nalaza pretpostavljena je u Adriji, Dyrachiumu i u Issi, iako ni na jednom od ovih lokaliteta nije još pronađen konkretni radionički centar.⁴

Te su amfore razasute po cijelome Mediteranu; izuzetno su čest nalaz na obalama Jonskoga i Tirenskog mora, te po cijeloj dužini na obadvojema obalama Jadrana. Starija skupina iz IV. i iz poč. II. st. pr. Kr. razmjerno je rijetka na sjevernome Jadranu, a znatno je učestalija na južnome dijelu Jadrana koji su kontrolirali Grci svojim kolonijama i emporijima. Zanimljiva je okolnost da jadranski nalazi tih amfora izostaju na području Zadra, dok su vrlo česti oko srednjodalmatinskih otoka (Hvar) i duž istarskih obala, gdje je potrebno istaknuti nalaze iz brodoloma u Piranskome zaljevu (Savudrija) i kod rta Pernat na Cresu, u Velim vratima.⁵ U oba brodoloma, okvirno datirana između g. 140. i 80. pr. Kr., zastupljene su u većim količinama, i u podjednakome omjeru, grčko-italske amfore i prijelazni tipovi koji se znatno približavaju tipu Lamboglia 2. Prijelazne varijante kasnih grčko-italskih amfora s kraja II. st. pr. Kr. i poč. I. st. pr. Kr., više jajolika negoli srolika tijela, nalaze se i u rovinjskome podmorju kod otoka Male Sestrice i Sturaga.⁶

---

² Benoit 1957, 248; ID. 1954, 35-54; ID. 1962, 147-177; Desy 1989; Hesnard, Ricq, Arthur, Picon, Tchernia 1989, 21-65; Lamboglia 1955, 265; Manacorda 1989, 443-467; Peacock, Williams 1986, 84.

³ Buchi 1973, 560; Cipriano, Carre 1989, 71; Desy 1989, 12; Manacorda 1986, 581-586; Palazzo 1989, 548-553; Sciarra 1972, 29-34.

⁴ Kirigin 1994, 18; Tartari 1982, 271; Toniolo 1991, 15.

⁵ Zahvaljujem Jasminki Ćus-Rukonić koja mi je ljubazno ustupila na obradu nalaze iz Pernata pohranjene u Gradskome muzeju u Cresu. Kirigin 1994, 16-19; Matejčić 1976, 345-362; Matejčić, Orlić 1982, 161-171; Volpe 1989, 629-632; Vrsalović 1979, 343-348.

⁶ Vrsalović 1979, 131, T. 86, 6; 136.

LAMBOGLIA 2

Kod amfora Lamboglia 2 (slika 2), odnos vrata i tijela izmijenjen je u odnosu na grčko-italske amfore; vrat s okomitim, masivnim ručkama kraći je u odnosu na tijelo, iako je još uvijek dugačak. Najveći promjer i težište tijela ne nalaze se više na ramenu, nego su spuštene u donju trećinu tijela. Visina iznosi oko 90 do 100 cm, a promjer trbuha 35 - 40 cm. Otvor amfora Lamboglia 2 naglašen je i pretežno zakošen donjim dijelom prema van ili okomit. Masivno zadebljani otvor

Sl. 2 *Lamboglia 2* (autorica: A. Starac)

s okomito spuštenom stijenkom, kvadratastom u profilu, čini se da se ne javlja prije godina 110. - 90. pr. Kr., sudeći prema stratigrafiji Albintimiliuma.⁷ Tijekom I. st. pr. Kr., osobito u drugoj polovici, okomito zadebljan obod ustalit će se na amforama Lamboglia 2. Na ponekoj se amfori klasične forme Lamboglia 2 pronalazi naglašeno zadebljan i proširen otvor, koji već prilično artikulirano ukazuje na buduću razvojnu liniju profilacije otvora koja će postati dominantna u I. st. na tipu Dressel 6 B.⁸

Općenito se smatra da proizvodnja amfora Lamboglia 2 otpočinje na istočnoj obali južne Italije nakon pada Korinta 146. g. pr. Kr., što doista potvrđuju i noviji nalazi.⁹ No do te se inovacije nije došlo iznenada, nego u postupnome razvitku forme grčko-italskih amfora. Takozvane klasične forme Lamboglia 2, kod kojih vrat s otvorom i s masivnim ručkama zauzima jednu trećinu ukupne visine, a najveći promjer pada u donju trećinu trbuha, pojavljuje se iza 80. g. pr. Kr. i dominiraju pomorskim prometom na Jadranu u I. st. pr. Kr.¹⁰ Amfore Lamboglia 2 prestaju se proizvoditi krajem I. st. pr. Kr., ustupajući mjesto novorazvijenoj formi Dressel 6 A.

Proizvodni centri amfora Lamboglia 2 dokumentirani su na zapadnojadranskoj obali Italije, a s obzirom na njihovu izrazitu brojnost u priobalju istočnoga Jadrana, pretpostavljena je lokalna proizvodnja u srednjoj Dalmaciji¹¹.

⁷ Lamboglia 1955, fig. 11-12. Općenito o amforama Lamboglia 2: Bruno 1995.

⁸ Starac, Matijašić 1991, 77-102, T. II, 7.

⁹ Baldacci 1967-1968, 13; Carre, Cipriano 1985, 6; Cipriano, Carre 1989, 82; Lamboglia 1952, 131-237; Zevi 1967, 23, 27, nt. 17.

¹⁰ Beltrán Lloris 1970, 349, fig. 129, 2; Cipriano 1992c, 40-41; Lamboglia 1955, 262, fig. 17.

¹¹ Cambi 1989, 321; ID. 1991, 55-64.

Žigovi se nalaze obično na rubu otvora, ponekad na vratu ili ručki. U muzejima Istre može se pronaći poneki ulomak amfore Lamboglia 2 s radioničkim žigom ili s naknadno uparanim grafitom.¹² Rovinjski muzej čuva ulomak vrata s otvorom amfore Lamboglia 2, na čijem je rubu otisnut u udubljenoj kartuši žig: DIONYSIOS. Žigovi DION, DIONIS, DIONYSIOS, prisutni su na amforama Lamboglia 2, brindizijskim amforama i sporadično na amforama Dressel 2-4 i odnose se na više različitih proizvođača. Amfore Lamboglia 2 sa žigom keramičara Dionizija (DIONYSIOS) raširene su u Padanskoj nizini i nešto rjeđe na južnome Jadranu. Datiraju se u treću četvrtinu I. st. pr. Kr. S obzirom na njihovu veću koncentraciju na sjevernome Jadranu, osobito u Padanskoj nizini, pretpostavljeno je da se proizvodni centar nalazio u okolici Milana¹³.

Područje rasprostranjenosti amfora Lamboglia 2 koncentrirano je na jadranski bazen, u kojemu su bili smješteni i proizvodni centri te na alpsko područje.¹⁴ U manjim se količinama javljaju u Panoniji, Britaniji i na rajnskom limesu. Razmjerno se rijetko nalaze na tirenskome području Italije i oko Sicilije, kao i na području Francuske i Španjolske; još su rjeđe na istočnome, egejskom Mediteranu. Promatrajući ograničeno područje rovinjskoga podmorja, nalaze se kod otoka Dvije Sestrice zajedno s kasnim grčko-italskim amforama, u nalazištu datiranom u kraj II. ili početak I. st. pr. Kr.¹⁵

Poput grčko-italskih amfora, i tip Lamboglia 2 – koji ih je neposredno naslijedio na istome tržištu – bio je rezerviran za transport vina.¹⁶

DRESSEL 6 A

Amfore poznate pod konvencionalnim nazivom Dressel 6 A međusobno se veoma razlikuju, stoga nije jednostavno opisati karakteristike koje bi svim varijantama bile zajedničke. Uglavnom se sve odlikuju naglašeno dugom i snažnom nožicom masivna korijena, dugim, uspravnim, masivnim i često malo zakošenim ručkama te najvećim opsegom u donjoj trećini trbuha koji često doseže pa i premašuje promjer od 40 cm. Otvor je zadebljan, ponekad zakošen gornjim dijelom prema van, ponekad okomit, a ponekad zaobljen. Žigovi su smješteni na vrat ili na rub otvora amfore.

Počeci proizvodnje padaju u drugu polovicu ili već u sredinu I. st. pr. Kr., a njen je najveći intenzitet potrajao do sredine I. st. pos. Kr. sudeći prema epigrafskim

---

¹² Starac, Matijašić 1991, T. II, 6-7.

¹³ Buora 1996, 124, fig. 2; Desy 1989, n. 126, 187, 188.

¹⁴ Cambi 1989, 311; Vrsalović 1979, 348-356.

¹⁵ Vrsalović 1979, 131, 349.

¹⁶ Lamboglia 1955, 240-270; Formenti, Hesnard, Tchernia 1978, 95-100.

podacima koji s amforama Dressel 6 A, kao najkasniji datum, povezuju 36. g. pos. Kr.¹⁷ Najraniji primjerci tipa Dressel 6 A nalaze se na morfološkoj granici između amfora Lamboglia 2 i Dressel 6 A, a datiraju u period 50. – 30. g. pr. Kr.¹⁸ Razlika je izražena poglavito u obliku tijela, stoga ako je sačuvan samo gornji dio amfore prijelaznoga oblika Lamboglia 2 / Dressel 6 A, nije lako odrediti kako je amfora izgledala u cjelini ni u koji bi se tip mogla opredijeliti (slika 3, 4).

Sl. 3 *Lamboglia 2 / Dressel 6 A* (autorica: A. Starac)

Sl. 4 *Lamboglia 2 / Dressel 6 A* (autorica: A. Starac)

Odbačeno je tradicionalno vjerovanje o istarskome podrijetlu tih amfora, poniklo iz konfuzije između tipova Dressel 6 A i B.¹⁹ Dok ove druge, Dressel 6 B, odista zaslužuju epitet “istarske amfore”, Dressel 6 A proizvodile su se prvenstveno na picenskoj²⁰, ali i na venetskoj obali Jadrana.

Već su u ranome, predaugustovskome periodu te amfore rasprostranjene u srednjoj i sjevernoj Italiji, na istočnojadranskoj obali, u alpskim krajevima te u Panoniji duž Drave i na jantarnom putu (*Emona-Carnuntum*) gdje su dospijevale zajedno s rimskim legijama.²¹ Pojavljuju se sporadično i na istočnome Mediteranu, dok ih na zapadnome gotovo uopće nema.

Služile su prvenstveno za prijevoz vina, a one manjih dimenzija za voće i garum.²²

¹⁷ Zevi 1966, 217.

¹⁸ Cipriano 1992a, 42-43; Cipriano, Carre 1989, 83; Mercado 1979, 119, 126-129.

¹⁹ Baldacci 1967-1968, 12; Buchi 1973, 547; Degrassi 1962, 951-963; Zevi 1967, 29.

²⁰ Carre 1985, 214.

²¹ Bezczy 1994, 22-34; ID. 1994a, 157; Cipriano, Carre 1989, 99-100; Maidl 1990, 64.

²² Baldacci 1967-1968, 10-11, 26, n. 30; Carre 1985, 207-245, 218; Cipriano 1992a, 42-43; Degrassi 1962, 951-963; ID. 1962a, 965-972; Pesavento Mattioli, Zanini 1993, 23-60; Zevi 1966, 217.

DRESSEL 6 B

Amfore vrećasta tijela, čepastih nožica, kraća vrata i naglašeno zadebljana oboda namijenjene prvenstveno skladištenju i prijevozu ulja poznate su pod nazivom Dressel 6 B (slika 5).²³ Visoke su prosječno oko 90 cm i široke u truhu od 30 do 35 cm. Zahvaljujući kronološkoj okosnici koju pružaju prozopografski podaci sa žigova, mogu se skicirati osnovni smjerovi evolucije forme Dressel 6 B. Također je zapaženo da postoje razlike u oblicima tih amfora između pojedinih radionica²⁴. Kasnije amfore Dressel 6 B, datirane žigovima od Nerve do Hadrijana, odlikuju se ljevkastim oblikom vrata koji je spojen s nenaglašenim otvorom, a također je primjetno izvjesno smanjenje dimenzija ručki, vrata i otvora u odnosu na amfore Dressel 6 B iz tiberijevsko-klaudijevskog razdoblja.

Sl. 5 Dressel 6 B (autorica: A. Starac)

Počeci proizvodnje amfora Dressel 6 B datiraju oko sredine I. st. pr. Kr., o čemu svjedoče žigovi s imenima vlasnika radionica, povijesno poznatih pripadnika senatorskoga staleža.²⁵ Posljednji žigovi pripadaju razdoblju Antonina, kraju II. i početku III. st., no novi nalazi u Istri upućuju na lokalno ograničenu proizvodnju za vlastite domaće potrebe još i krajem III. i početkom IV. st.²⁶

Proizvodile su se u Istri i Dalmaciji. O proizvodnji u Transpadani nema pouzdanih dokaza, iako se u transpadanskim središtima one nalaze u izuzetno velikim količinama.²⁷ Na temelju nalaza pečaćenih amfora i prozopografskih podataka koji zasad još nisu potkrijepljeni nepobitnim arheološkim nalazima peći i proizvodnih pogona, pretpostavljeni su proizvodni centri za izradu amfora Dressel 6 B u Padovi, Veroni

²³ Alzinger 1955, cat.145; Baldacci 1967-1968, 7-50; Buchi 1973, 547; Carre 1985, 217; Cipriano 1992b, 44-45; Fuchs 1978, cat. 1099; Starac 1995, 143-145; Zevi 1967, 21-33.

²⁴ Buchi 1973, 552; Starac 1997, 148, t. 1-3; Tassaux 1982, 227-269; Zaccaria 1989, 481.

²⁵ Baldacci 1967-1968, p. 33, n. 51 (PIR II, n.982); p. 34, n. 54; p. 38, n. 60; p. 40, n. 66; Buchi 1973, p. 585, n. 88; p. 594, n. 96; p. 595, n. 97; p. 599, n. 99; Tassaux 1984, 228-229; Zaccaria 1989, 481.

²⁶ Marion, Starac 2001, 117.

²⁷ Carre 1985, 207-245; Gnirs 1910, 79-88; ID. 1910a, 95-106; ID. 1911, 5-44; Gregorutti 1886, 219-254; Šonje 1962, 157-16; Tassaux 1982, 227-269; Zaccaria 1989, 481.

i Trstu.²⁸ Istarski se radionički centri amfora Dressel 6 B zajedno s kompleksima nekadašnjih senatorskih zemljoposjeda Lekanija Basa i Kalvije Krispinile od Vespazijanova vremena nalaze u carskome vlasništvu, nastavljajući uhodanu proizvodnju u kontinuitetu sve do Hadrijana²⁹.

Žigovi vlasnika redovito se nalaze na zadebljanoj vanjskoj strani otvora amfore. Velik dio amfora nije uopće obilježavan žigom; prema statističkim podacima iz dosadašnjih istraživanja na Loronu kod Poreča, žigovima je obilježeno oko 20% lokalno proizvedenih amfora ovoga tipa. U pojedinim je radionicama, naprimjer u Lekanijevoj fažanskoj radionici, bilo uobičajeno obilježavanje amfore žigovima robova – radioničkih majstora – uz žig vlasnika radionice ili samostalno bez vlasnikova žiga. U drugim su pak radionicama amfore obilježavane isključivo imenom njena vlasnika. Vlasnici radionica koje su proizvodile taj tip amfora velikim su dijelom pripadali senatorskome staležu i redovima carske aristokracije, a njihove su se radionice nalazile uglavnom u italskoj *Regio X*.

Amfore iz istarskih radionica izvožene su zajedno sa svojim uljnim sadržajem diljem srednje Europe u cijelom I. st. i početkom II. st., te su tako česte u Cisalpini, Noriku i Panoniji, a sporadično ih ima i u Hispaniji.³⁰ Njihovo područje rasprostranjenosti s najgušćom koncentracijom u zoni Alpe-Jadran veoma nalikuje onome koje su pokrivale amfore Dressel 6 A i amfore s ljevkastim otvorom.

Amfore Dressel 6 B izrađivane su u više dimenzija: standardna veličina bila je namijenjena za pohranu maslinova ulja, a amforice manjih dimenzija proizvodile su se u malim serijama bile su namijenjene skladištenju i transportu manjih količina namirnica, i to ne nužno maslinova ulja. Iako se većina znanstvenika slaže da su amfore Dressel 6 B korištene prvenstveno i najčešće za skladištenje maslinova ulja, *tituli picti* spominju osim ulja još vino i garum, te se čini vjerojatnim ne samo polivalentni karakter proizvoda, nego i sekundarna uporaba za pohranu druge vrste proizvoda.³¹

DRESSEL 2-4

Duguljaste, cilindrične amfore Dressel 2-4 cilindrična vrata s karakterističnim

---

²⁸ Baldacci 1967-1968, 15, 38, amfore sa žigovima SEPULLI i SCAPULAE pripisuje hipotetskim radionicama Padove i Verone (CIL V 2885, 3036); Buchi 1973, 552; Zaccaria 1989, 472. Na području Trsta brojni su nalazi amfora sa žigovima Tullija Krispina (*Tullius Crispinus*) i drugih članova njegove obitelji, koja je zabilježena na natpisnim spomenicima Trsta: Zaccaria, Župančić 1993, 167.

²⁹ Starac 1997, 149.

³⁰ Bezczy 1994a, 155-175.

³¹ PLIN. NH 15, 8; Baldacci 1967-1968, 15; Beltrán Lloris 1970, 385; Bezczy 1994, 99; Carre 1985, 225.

bifidnim, koljenasto savijenim ručkama, šiljatom nožicom i tankim prstenastim obodom u Rimskom su Carstvu predstavljale najrašireniji i najdugotrajniji tip amfora za prijevoz vina (slika 6). U dužinu dosežu 110 – 120 cm, a promjer im iznosi 30 – 40 cm. Žig, ukoliko je prisutan, smješten je na ručki.

Proizvodile su se od sredine I. st. pr. Kr. u tirenskoj Italiji, razvivši se u radionicama Kampanije iz rodnih i koskih prototipova.³² Već nekoliko desetljeća

kasnije proizvodile su se i u provincijama, osobito na zapadnome Mediteranu; taj se tip amfora gasi i povlači s tržišta u II. st. pos. Kr.³³

Južni Lacij i Kampanija ostaju dominantnim središtima proizvodnje i distribucije amfora Dressel 2-4, no značajna su i proizvodna središta duž zapadne jadranske obale. Proizvodnja na jadranskome prostoru dokumentirana je u apulskome mjestu Fellingine³⁴, a izrađivala ih je i radionica u Padanskoj nizini kod Parme³⁵ te neubicirana radionica *T. Palfuri Surae*³⁶ kao dopunski proizvod uz proizvodnju dominantnoga tipa Dressel 6 A. Svojedobno je pretpostavljena istarska proizvodnja amfora Dressel 2-4, i to u fažanskoj radionici Lekanija Basa i u loronskoj radionici Kalvije Krispinile.³⁷ Pokazalo se da se imena Lekanija Basa i Kalvije Krispinile ne mogu dovesti u vezu sa žigovima na amforama Dressel 2-4.³⁸ Ipak, ne treba isključiti svaku mogućnost da su istarske radionice proizvodile u malim serijama i amfore Dressel 2-4 za spremanje vina.

Amfore Dressel 2-4 suvereno vladaju među vinarijama zapadnoga Mediterana u I. i II. st. Opažamo da distribucija tih amfora u Istri i na sjevernome Jadranu nije osobito gusta³⁹ i da daleko zaostaje za suvremenim tipovima Lamboglia 2, te Dressel 6 A i B. Isto se odnosi i na područja Cisalpine te srednjega i sjevernog dijela zapadnog Jadrana.⁴⁰

Sl. 6 Dressel 2-4 (autorica: A. Starac)

³² Cipriano, Carre 1989, 71; Lamboglia 1955, 267, fig. 23-24; T. 94; T. 95, 1-2; Peacock, Williams 1986, 105; Vrsalović 1979, 358, T. 93, 3-5; Zevi 1966, 207-247.

³³ Beltrán Lloris 1970, 358.

³⁴ Pagliara 1968, 227-231.

³⁵ Marini Calvini 1981, 129, Sala Baganza.

³⁶ Carre 1985, 226; Panella 1970, 102-156, 127; CIL V 8112, 64, Trieste.

³⁷ Hesnard 1980, 144.

³⁸ Bezczyk 1987, 21; Starac 1995, 141.

³⁹ Objavljeni nalazi: Jurišić, 2000, 14; Gluščević 2004, 11-12.

⁴⁰ Baldacci 1972, 103-131, 129; Brecciaroli Taborelli 1987, 145; Panella 1981, 55-80, 74, T. XII-XIII.

KOSKE AMFORE

S grčkoga otoka Kosa potječu amfore vinarije s naglašeno visokim koničnim ramenom i dugim bifidnim ručkama (slika 7). Korištene su od I. st. pr. Kr. do II. st. pos. Kr. Proizvodno žarište nije ograničeno samo na otok Kos i pripadajući arhipelag; te su se amfore proizvodile i na susjednim maloazijskim i egipatskim obalama.⁴¹ Njihovim je oblikom s karakterističnim bifidnim ručkama inspirirana proizvodnja brojnih zapadnomediteranskih italskih i provincijalnih modela iz grupe Dressel 2-4 te je često samo po kvaliteti gline i eventualnoj prisutnosti žiga moguće razlikovati amfore proizvedene na Kosu od onih izrađenih u Italiji i u zapadnomediteranskim provincijama. Stariji primjerci koskih amfora iz sredine I. st. pr. Kr. imaju srcoliko tijelo, dok se kod kasnijih koskih amfora oblik tijela razvijao preko vretenastoga do cilindričnog. Radionički žigovi pojavljuju se na gornjem dijelu ručki.

Sl. 7 Koska amfora (autorica: A. Starac)

Amfore s Kosa rasprostranjene su širom Rimskog Carstva, kao i rodske amfore; na Jadranu su razmjerno česte i nalaze se u podmorju kod Rovinja, na više mjesta u Kvarneru i u Podvelebitskom kanalu, kod Nina, Šibenika, Zlarina, Hvara i Mljeta.⁴² Primjerak iz rovinjskoga muzeja (slika 7) može se prema cilindričnome obliku tijela i izduženome koničnom ramenu s dugim ručkama datirati u kraj I. ili početak II. st. pos. Kr.

RODSKE AMFORE

Kasnorodske amfore zajednički je naziv za heterogenu skupinu amfora poniklih u egejskome bazenu istočnoga Mediterana, a razmjerno čestih u zapadnim dijelovima Rimskoga Carstva. Tijelo im je vretenasto, vrat cilindričan, otvor lagano prstenasto zadebljan, a ručke okrugla presjeka s karakterističnim šiljkom na gornjem dijelu. Visoke su 65 - 90 cm, široke 20 - 25 cm. Ne nose žigove, za razliku od starijih rodskih amfora koncentriranih na grčko područje.

⁴¹ Bezczyk 1994b, 117; Empereur, Picon 1986, 109-112; ID., 1989, 225-229; Grace 1961, fig. 57; Hesnard 1986, 75-78.

⁴² Vrsalović 1979, 359, T. 93, 3-5.

Nastale su krajem I. st. pr. Kr. na egejskome području nasljeđujući tradiciju hele-nističkih rodskih amfora vinarija i korištene su naredna dva stoljeća.⁴³

Vjerojatno je postojanje većeg broja proizvodnih centara tih amfora, pri čemu se kao proizvodne zone ističu područja Rodosa i Male Azije, a moguće su i imitacije zapadnomediterranskoga, možda cisalpinskoga podrijetla.⁴⁴

Rasprostranjene su na cijelome području Rimskoga Carstva, ali u razmjerno malim količinama. Njihova je koncentracija u zapadnim dijelovima Carstva nešto veća na njegovim vojno osiguranim sjevernim granicama, na području limesa i u Britaniji.⁴⁵ Nalazi tih amfora u malome, ali pravilno raspodijeljenom broju, zabilježeni su duž cijele zapadne obale Istre, kod Pule, Rovinja, Poreča i Umaga.

Bile su namijenjene prvenstveno transportu vina. Pored vina, varijante amfore toga tipa manjih dimenzija ponekad su sadržavale garum i druge riblje proizvode, na što upućuju *tituli picti*.⁴⁶

KNIDSKE AMFORE

Knidske amfore razmjerno su slabo poznate u jadranskome, srednje i zapadnomediterranskom ambijentu. Odlikuju se obvezatnim prstenom na cilindričnoj nozi, pri vrhu oštrije svijenim ručkama okrugloga ili ovalnog presjeka, razmjerno kratkim vratom i prstenastim lagano zadebljanim otvorom.

Već uvriježena tradicija proizvodnje amfora vinarija na grčkome otoku Knidu nastavljena je kroz cijelo razdoblje rimske vladavine i početkom bizantske epohe. Oblici knidskih amfora za to su vrijeme doživjeli niz promjena, no njihovi razmjerno rijetki nalazi u jadranskome bazenu ne dopuštaju nam temeljito praćenje svih razvojnih stupnjeva.

Amfore manjih dimenzija i jajolika tijela s vidljivim tragovima obrade na kolu i

Sl. 8 Knidska amfora (autorica: A. Starac)

⁴³ Pastore 1992, 43-44.

⁴⁴ Baldacci 1972, 103-104, 131; Desbat, Hesnard 1986, 74; Empereur, Picon 1989, 224-225; Picon 1986, 646-648; Toniolo 1991, 27-28.

⁴⁵ Peacock, Williams 1986, 102-104.

⁴⁶ Bezeczký 1994, 109-111; Toniolo 1987, 90-92.

prstenom na šiljatoj nožici, zaobljenih i na vrhu zašiljenih ručki, datiraju u II. i u prvu polovicu III. st. pos. Kr. (slika 8). Visina im se kreće oko 50 cm, a promjer tijela oko 20 cm. Njihovi su prometni pravci bili koncentrirani na egejski bazen, no prodirale su i na Jadran pa ih pronalazimo u Puli i Rovinju. Ta skupina amfora knidskoga podrijetla izbačena je na tržište početkom II. st., no pokazala se vitalnom u prometu pa amfore spomenuta oblika susrećemo i u znatno kasnijim slojevima IV. i V. st.⁴⁷

Na Jadranu je spomenuta forma knidskih amfora rijetka. Pojedini malobrojni primjerci poznati su iz nalazišta kod Šolte te u muzejskim zbirkama i muzejima u Bolu na Braču, u Puli i Rovinju.⁴⁸

AMFORE LJEVKASTA OTVORA

Ljevkasti oblik vrata spojenog s otvorom kod Hadrijanovih istarskih amfora Dressel 6 B na prvi je pogled sličan oblicima amfora koje su u literaturu ušle upravo pod nazivom "amfore s ljevkastim otvorom". Odlikuju se specifičnim vratom koji je visoko izvijen i produžen u otvor bez ruba, sve u obliku lijevka i razmjerno kratkim ručkama koje su često savijene u obliku polukruga (slika 9). Tijelo im ima oblik izdužena jajeta, a nožica je posve nenaglašena i simbolična, slično kao kod tipa Dressel 6 B. Nedostatak bilo kakvoga oboda pri rubu često je vizualno nadomještan primitivnom urezanom dekoracijom ispod otvora, u obliku jednostruke valovnice. Visoke su od 80 do 110 cm, u promjeru obuhvaćaju 30 do 40 cm. Žigova nemaju.

Sl. 9 Amfora ljevkaasta otvora (autorica: A. Starac)

Sličnost s kasnim, hadrijanskim amforama Dressel 6 B, kakve poznajemo u Istri, navela je stručnjake na pomisao da su amfore s ljevkastim otvorom nastale transformacijom kasnoga tipa Dressel 6 B u novu formu, isto tako namijenjenu transportu ulja ili različitih drugih namirnica, kao što su riblje preradevine.⁴⁹ Kasni primjerci tipa Dressel 6 B imaju ipak u usporedbi s amforama ljevkaasta otvora uočljivo kraći

⁴⁷ Bezczyk 1994b, 115-125; Grace 1961, 26, 66 b; Panella 1986, 621, fig.18; Robinson 1959, 83, Pl. 28, M 238.

⁴⁸ Vrsalović 1979, 363.

⁴⁹ Pesavento Mattioli, Mazzocchin 1993, 153; Toniolo 1989, 54.

vrat s otvorom, odnosno gornja hvatišta ručki kod njih se nalaze bliže otvoru, a i ručke nisu nikada kružno savijene kao što je čest slučaj kod cisalpinskih amfora s ljevkastim otvorom. Amfore s ljevkastim otvorom i istarske amfore iz Hadrijanovog vremena, iako proizvedene i distribuirane u istoj epohi, ipak, čini se, nisu izrađivane u istim radionicama.

Amfore s ljevkastim otvorom datirane su okvirno u razdoblje od Flavijevaca do Antonina Pija u nekropoli Portorecanati; sporadična prisutnost u Magdalensbergu govori o tomu da su se proizvodile već u prvoj polovici I. st., a proizvodnja je nastavljena barem do sredine II. st.⁵⁰

Te su amfore nastale u neovisnoj proizvodnji drugih radionica izvan Istre, sudeći po tomu što nisu zastupljene među nalazima iz istarskih radioničkih centara u Fažani i Loronu. Njihova učestalost ukazuje na šire područje Cisalpine kao na proizvodnu zonu s mogućim većim brojem distanciranih radionica.⁵¹

Pronalaze se osobito na zapadnoj obali Jadrana i u Cisalpini te u Panoniji na jantarnome putu.⁵² Na istočnoj obali Jadrana, poznati su nalazi u brodolomima kod Verudele, Unija i Palagruže.⁵³

AMFORE RAVNA DNA

Amfore ravna dna sa zapadne jadranske obale odlikuju se razgrnutim, prstenastim otvorom, uspravnim, plosnatim i višestruko narebrenim ručkama, srcolikim tijelom te razmjerno tankim i tvrdim stijenkama narančaste do smeđe boje, ponekad svijetlouružičaste. Visoke su od 50 do 65 cm, a u promjeru široke od 30 do 35 cm. Ne nose žigove.

Amfore ravna dna bile su relativno malog kapaciteta i izrađivane su u brojnim radioničkim centrima širom Carstva: u Italiji, Hispaniji, Galiji, na egejskome području (slika 10, 11).⁵⁴ U Padovi je dokumentirana grupa amfora ravna dna u nalazima iz sredine I. st. pos. Kr. Te se amfore razlikuju od svih ostalih amfora ravna dna iz poznatih tipologija te ukazuju na postojanje sjevernojadranskoga proizvodnog centra amfora vinarija ravna dna, koje su u lokalnome transportu na sjevernome Jadranu, osobito u Venetu, zamijenile starije amfore Dressel 2-4.⁵⁵ Proizvodnja venetskih amfora ravna dna otpočela je u prvoj polovici I. st. i završila razmjerno brzo, u

---

⁵⁰ Bezeczy 1987, 36; Maidl 1990, 63-84; Mercado 1974, 142-445.

⁵¹ Bezeczy 1987, 26; Carre 1985, 234.

⁵² Bezeczy 1987, 36; Carre 1985, 232-234; Cipriano 1992, 47.

⁵³ Radić 1988-89, 213-228, sl. 4; Vrsalović 1979, p. 127, T. 98, 2; T. 102, 8; p. 153, T. 102, 4, 7.

⁵⁴ Carre 1985, 230; Kapitän 1972, 243-252; Laubenheimer 1977, 197-226; Tchernia 1976, 973-979.

⁵⁵ Cipriano, Mazzocchin, Pastore 1997, 105.

Sl. 10 Amfora ravna dna (autorica: A. Starac)

Sl. 11 Amfora ravna dna (autorica: A. Starac)

drugoj polovici istoga stoljeća. Nadomjestile su ih specifične serije amfora ravna dna, čija je proizvodnja dokumentirana u zapadnojadranskim središtima Forlimpopoli i Santarcangelu di Romagna.⁵⁶ Proizvodnja amfora tipa Forlimpopoli u Emiliji i Romagni potrajala je tijekom cijeloga II. st. pos. Kr., dostigavši vrhunac u vrijeme Marka Aurelija.⁵⁷ Među mogućim proizvodnim središtima amfora vinarija ravna dna nalaze se i istarske radionice u Fažani i Loronu.⁵⁸ Mogućnost proizvodnje amfora ravna dna na tim lokalitetima indicirana je nalazima ulomaka ravnih dna i karakterističnih trakastih, narebrenih ručki, iako fragmentiranost nalaza trenutačno ne dopušta da se sa sigurnošću utvrdi u kojoj se mjeri radi o stolnim vrčevima, a u kojoj o amforama ravna dna.

Koncentracija amfora ravna dna najgušća je, razumljivo, u blizini proizvodnih središta. Amfore tipa Forlimpopoli najčešće su tako na području srednjega zapadnog Jadrana. Na istočnome Jadranu taj tip amfora nije osobito čest. Najveći broj primjeraka potječe iz brodoloma kod Ilovika kojemu Trajanov novčić određuje *terminus post quem*⁵⁹. Pored toga, primjerci amfora ravna dna pronađeni su u brodolomu kod Školjića kod Unija, u Martinskoj pokraj Šibenika⁶⁰, te na drugim mjestima.

Pored Veštra nalazi se ležište manjih srcolikih amfora ravna dna i široko postavljenih, zaobljenih ručki okrugla presjeka koje se znatno razlikuju od italskih amfora ravna dna tipa Forlimpopoli i kojima proizvodni centar još nije sa sigurnošću utvrđen (slika 11).⁶¹ Veća koncentracija tih amfora na egejskome području sugerira istočnomediteransko

⁵⁶ Aldini 1978, 242-243; Carre 1985, 229; Maioli, Stoppioni 1989, 574-575.

⁵⁷ Manacorda 1976, 364.

⁵⁸ Marion, Starac 2001, 120; Starac 1995, 142.

⁵⁹ Orlić 1982, 153-161; ID. 1986, 44.

⁶⁰ Vrsalović 1979, 153, 198.

⁶¹ Vrsalović 1979, 137, T. 103, 4.

podrijetlo. Uz manje izmjene oblika, amfore ravna dna i široko postavljenih zaobljenih ručki prisutne su na istočnome Mediteranu od I. do IV. st., a u kasnoantičkome razdoblju nasljeđuju ih slične forme koje se prate na atenskoj Agori u stratigrafskim slojevima ranoga VI. st.⁶²

DRESSEL 7-11

Hispanске amfore razmjerno široka vrata, kruškolika tijela s dugom i zadebljanom nogom, dugih uspravnih ručki i naglašeno proširenoga otvora namijenjene prijevozu garuma i drugih ribljih proizvoda (*liquamen*, *muria*), proizvodile su se na obalnome mediteranskom i atlantskom dijelu Hispanije oko Gibraltara, u provinciji *Tarraconensis* i, u manjim količinama, u radionicama Galije.⁶³ Ta skupina obuhvaća nekoliko sličnih oblika amfora koje su korištene gotovo u istome vremenskom razdoblju. Datiraju se u ranocarsko doba, odnosno od augustovskog doba kasnog I. st. pr. Kr. do kraja I. st. pos. Kr., s vrhuncem ekspanzije u razdoblju julijevsko-klaudijevske dinastije.⁶⁴

Taj tip hispanških amfora veoma je čest na zapadnome Mediteranu, dok se u Jadranu nalazi tek sporadično, u malim količinama i u izoliranim nalazima kao što su hridi Piruzi kod Rovinja, okolica Pule, Osora, Visa i Mljeta, te kod otočića Pržanj nedaleko otoka Hvara.⁶⁵

DRESSEL 20

Amfore Dressel 20 (Lloris V) lako su prepoznatljive po okruglome tijelu. Otvor je prstenasto zadebljan, ljevkast ili bikoničan, vrat kratak i uzak, ručke kratke, debele i zaobljena oblika, a nožica sasvim mala i šiljata (slika 12). Visoke su oko 80 cm i prosječno isto toliko široke. Žigovi se nalaze na ručki ili na obodu. Sadržavale su ulje proizvedeno u južnoj Hispaniji. Proizvodile su se i koristile od

Sl. 12 *Dressel 20* (autorica: A. Starac)

⁶² Robinson 1959, 68, Pl. 15, K 111; Pl. 16, L 31; 84, Pl. 32, M 323, 324.

⁶³ Beltrán Lloris 1970, 388-420; Laubenheimer 1989, 122, 126.

⁶⁴ Beltrán Lloris 1970, 388-420, tip I; Bezeczky 1994, 106-108; Pastore 1992, 45-46.

⁶⁵ Radić 1988-1989, 217, 4; 223, 17; Vrsalović 1979, 136, 369, T. 99, 5.

kraja I. st. pr. Kr. do sredine III. st., a potječu iz južnohispanjskih prostora provincije Betike.⁶⁶

Veoma su česte na zapadnome Mediteranu, uz obale Španjolske, duž Rone u Galiji, u Rimu te u Britaniji i na germanskome rajnskom limesu, a na Jadranu se susreću prilično rijetko⁶⁷. Njihova je koncentracija u Jadranu najveća kod Salone i kod Pule, a pronalaze se i kod otoka Sv. Ivan na pučini kod Rovinja te kod grebena u blizini Silbe.⁶⁸

AFRIČKE AMFORE

Afričke amfore odlikuju se dugim, uskim, cilindričnim tijelom, kratkom nožicom, kratkim vratom i kratkim ručkama pretežno zaobljena oblika (slika 13). Otvor je polukružno zadebljan, prstenast ili ljevkast, ponekad s trokutastim rubom. Dugačke su pretežno od 110 do 140 cm, a promjer tijela kreće se od 30 do 40 cm.

Sl. 13 *Afrička amfora (autorica: A. Starac)*

Njihova je proizvodnja otpočela u priobalnim područjima sjeverne Afrike, u Tripolitaciji,

Prokonzularnoj Africi i Byzaceni (*Leptis Minor, Hadrumetum*) krajem I. i početkom II. st. pos. Kr., nastavivši se uz razvoj brojnih tipoloških varijanti do VI. st.

Proširene su, osim u sjevernoj Africi, na širem području Hispanije, Galije, Italije i Dalmacije. Importirani se primjerci na sjevernome Jadranu u znatnijim količinama pojavljuju u razdoblju od kasnoga III. do VI. st.; inače su razmjerno česte u cijelome jadranskom podmorju, ukazujući na značaj koji su sjevernoafrički krajevi imali u snabdijevanju Dalmacije uljem u razdoblju od III. do IV. st.⁶⁹ Područje Rovinja obiluje nalazima tih kasnocarskih amfora. Afričke amfore iz III. i poč. IV. st. pronađene su pojedinačno kod otoka Mala Sestrica i hridi Rivera (slika 13)⁷⁰, a rastresito ležište bizacenskih amfora tipa *Africana II.*, datiranih u kraj IV. ili početak V. st., zabilježeno

⁶⁶ Beltrán Lloris 1970, 464; Peacock, Williams 1986, 136-140.

⁶⁷ Cambi 1983, 363; Vrsalović 1979, 372.

⁶⁸ Vrsalović 1979, 136.

⁶⁹ Cambi 1989, 326; Vrsalović 1979, 382-389.

⁷⁰ Vrsalović 1979, 131, T. 105, 4; 137, T. 105, 5.

je nedaleko hridi Piruzi kod Rovinja⁷¹.

Na toj vrsti amfora žigovi nisu karakteristična pojava, no jedan primjerak kasnije bizacenske proizvodnje koja je cirkulirala od kasnoga III. do V. st. (*Africana II.*)⁷², pronađen kod hridi Piruzi, nosi na ramenu utisnuto slovo A unutar koncentrične kružnice.

Bile su namijenjene prijevozu ulja i ribljih proizvoda, ovisno o veličini amfore.⁷³

KASNOANTIČKE AMFORE

Srcolike amfore bez nožice izrazito zaobljenih linija i narebrenih razmjerno tankih stijenki, poznate i pod nazivom Late Roman 1 (LR 1), imaju karakteristično široko postavljene i polukružno savijene ručke, mali konični ili cilindrični vrat te mali, prstenasto zadebljani otvor. Visoke su od 55 do 60 cm, a promjer im iznosi od 32 do 38 cm. Nisu obilježavane radioničkim žigom.

Taj je tip amfora u kasnoantičkome razdoblju bio vrlo popularan te se poput ostalih osobito uspješnih formi proizvodio u većem broju različitih i međusobno vrlo udaljenih radioničkih centara. Potječe iz Sirije, no proizvodio se u obližnjoj Kilikiji, na Cipru kao i na crnomorskome ušću Dunava. Proizvodi iz pojedinih provincija razlikuju se u detaljima izrade, u veličini te poglavito u boji i kakvoći gline. Datiraju se u V. i VI. st.; sadržaj im nije sa sigurnošću utvrđen.⁷⁴

Kasnoantičke amfore LR 1 rasprostranjene su vrlo širokim područjem: na zapadnim crnomorskim obalama, na istočnome i zapadnome Mediteranu, u sjevernoj Africi, Italiji, Podunavlju i u Britaniji. Vrlo su česte duž cijele istočne obale Jadrana, osobito primjerci sirijskoga podrijetla koji su prepoznatljiviji po finoj definiciji oblika i blijeđutoj boji. Njihovo je rastresito nalazište dokumentirano i u blizini Rovinja, kod otoka Sv. Jurja na ulazu u Vrsarski zaljev.⁷⁵

ZAKLJUČAK

Rekonstrukcija antičkih plovnih puteva na Jadranu može se izvesti argumentirano i precizno, prema literarnim vijestima antičkih putopisaca i geografa te prema arheološkim kopnenim i podvodnim nalazima lučkih pristaništa, brodova i broskog

---

⁷¹ Vrsalović 1979, 130, T. 108, 2.

⁷² Panella 1972, 105.

⁷³ Beltrán Lloris 1970, 543-572; Demesticha 2000, 549-554; Keay 1984; Panella 1973; Peacock, Williams 1986, 153-165; Slane 2000, 299-312.

⁷⁴ Beltrán Lloris 1970, 576-580; Peacock, Williams 1986, 185-187; Radulescu 1976, 99-114; Robinson 1959, 84, Pl. 32, M 333; Scorpan 1975, 272; ID. 1976, 155-185; ID. 1977, 269-297.

⁷⁵ Vrsalović 1979, 398-399; 130, T. 111, 5.

tereta. Uslijed tehnoloških ograničenja epohe, antički su pomorci plovili pretežno u etapama, duž obale i otoka, držeći se ustaljenih i poznatih plovnih puteva kako bi se mogli snabdjeti namirnicama i skloniti od nevremena u sigurnim i ne odviše udaljenim lukama. Pomorski prijelazi preko Jadrana osobito su dobro funkcionirali s polazištima u lukama rimskih kolonija, na linijama Dyrrachium – Brundisium, Iader – Ancona i Pola – Ravenna.

Plovni su putevi na Jadranu prije konačne uspostave rimske vlasti za Augustova života bili gotovo neprekidno ispresijecani i otežani vojno-političkim i ekonomsko-strateškim interesima pojedinih država i plemenskih zajednica koje su ostvarivale svoju dominaciju nad dijelovima Jadranskog mora. Jugoistočnim su Jadranom do Murtera dominirali Grci iz svojih kolonija na Visu, Hvaru, Braču, Mljetu, Korčuli, koji su u razdoblju od VIII. do IV. st. pr. Kr. potisnuli iz južnog Jadrana ranoliburnsku talasokraciju. Od Murtera do Tršćanskog zaljeva svoju su prevlast na sjeveroistočnom Jadranu ostvarivali Liburni i Histri. Matično područje Liburna bilo je ono između Zrmanje i Krke, s otočjem od Raba do Murtera; Liburni nisu držali Kvarner ni kvarnerske otoke sve do posljednjih stoljeća pr. Kr., kada se populacija kvarnerskih gradova u literarnim izvorima naziva liburnskim imenom. U svakom slučaju, Liburni i Histri već su u IV. st. pr. Kr. poznati kao suvereni gospodari sjeveroistočnog Jadrana i opasna prijetnja rimskim moreplovcima (LIV.10,2,4).

Drugo stoljeće prije Krista povijesni je trenutak u kojemu dolazi do bitnih promjena u organizaciji pomorskog prometa i pomorske prevlasti na Jadranu. Livije, Polibije, Strabon, Apijan i Plinije izvještavaju kako je godine 177. pr. Kr. slomljena histarska država, 167. g. ilirska, a 129. japodski savez; Delmati su poraženi 155. g., a Ardijejci 135. g. pr. Kr. Uspostavom novoga poretka rimske vlasti nad istočnom obalom Jadrana pripremljen je teren za neometanu plovidbu rimskog brodovlja cijelim jadranskim bazenom. Godine 178. pr. Kr., u vrijeme priprema ratova s Histrima, Delmatima i s Makedonijom, Rim imenuje dvojicu vojnih pomorskih zapovjednika (*duumviri navales*) sa sjedištem u Anconi od kojih je jedan imao kontrolirati sjeverni, a drugi južni Jadran (LIV.41,1,3-6). Karakteristično česta prisutnost kasnih grčko-italskih amfora u Jadranu vjerojatno je dobrim dijelom rezultat osnažene rimske vojno-političke infiltracije i reorganizacije ekonomskih odnosa.

Rimska je vojska u više navrata nakon toga u I. st. pr. Kr. preplovljavala sjeverni Jadran: u cijelome razdoblju od Sule do uspostave Augustova principata zbog vojnih potreba stalne rimske vojne prisutnosti u Iliriku i zbog učestalih rimskih građanskih ratova intenzivno se plovilo sa zapadne na istočnu obalu Jadrana i obrnuto, što je moralo rezultirati povećanjem prometa amfora u kojima su transportirane namirnice

za snabdijevanje vojske. Oktavijanovi su se vojni pohodi na Japode i Delmate 35. - 33. g. pr. Kr. odvijali preko liburnske luke Senj i dalje kopnom preko prijelaza Vratnik (DIO C.49). I u početku principata bilo je još mnogo prilika za rimske vojne intervencije u Iliriku (DIO C.54-56), pri čemu su sjeverne istočnojadranske luke podnijele najveću frekvenciju vojnoga pomorskog transporta (Pula, IIt X/1 64). Stabilizirana rimska vlast u I. i II. st. omogućila je ujedinjenje pomorskoga tržišta cijelog Mediterana i intenzivan promet među udaljenim provincijama, koji je nastavljen i u narednim stoljećima.

U rovinjskome su podmorju zastupljeni najrazličitiji tipovi amfora iz svih razdoblja rimske vladavine i iz različitih dijelova Carstva, i to u prilično uravnoteženom omjeru, tako da se ni jedan tip amfore ne izdvaja kao apsolutno dominantan. Dominantnom se može nazvati tek šira grupacija različitih amfora jadranske proizvodnje. Ta je okolnost posljedica činjenice da se rovinjsko podmorje nalazi točno na pomorskom putu koji je povezivao sjeverni Jadran i njegove luke Akvileju i Tergeste s jednom i drugom obalom srednjega i južnog Jadrana, predstavljajući "usko grlo" u kojem su se kanalizirali višestruki plovni pravci i kojim je morao proći teret iz sjeverne Afrike ili egejskog bazena namijenjen prodaji u sjevernoj unutrašnjosti Panonije, Norika i Germanije. Nalazi amfora iz rovinjskoga podmorja izravno svjedoče o poznatoj činjenici da je plovni put uz zapadnu istarsku obalu intenzivno korišten za cijeloga razdoblja rimske vlasti na ovome dijelu Jadrana, od druge polovice II. st. pr. Kr. do kraja V. st.

Brojne i raznovrsne nalaze amfora iz rovinjskoga podmorja možemo grupirati prema sadržaju. Dominantne su dvije velike skupine: amfore za prijevoz vina i amfore za prijevoz ulja, osobito maslinova. Ostale su manje skupine amfora namijenjenih prijevozu različitih ribljih proizvoda i prerađevina (*garum*, *mulsum*, *salsa*), školjki i morskih mekušaca, meda, raznih konzerviranih plodova i voća.

Česti nalazi grčko-italskih amfora u Jadranu svjedoče o intenzivnoj trgovini i uvozu grčkoga vina na jadranske prostore u razdoblju od IV. do II. st. pr. Kr., prije uspostave rimske vlasti, kao i nakon toga sve do Augustova doba. Vino se izvozilo u istome, kasnorepublikanskom razdoblju i u obrnutom smjeru, s dalmatinskih otoka prema Italiji, što je poznato prema literarnim izvorima koji isejsko vino hvale kao jedno od tada najboljih na svijetu (AGATARCHID. Athen.1,52)⁷⁶. Rijetki i usamljeni nalazi ranih grčko-italskih amfora iz razdoblja IV. i sredine II. st. pr. Kr. na sjevernome Jadranu odraz su političke, kulturne i ekonomske razlike između južnih krajeva pod grčkim utjecajem i sjevernih, kojima su dominirali starosjedioci Histri i

---

⁷⁶ Cambi 1989, 321; Novak 1953, 58.

Liburni. Grčko-italske amfore počinju se redovito javljati na prostoru sjeveroistočnoga Jadrana tek nakon rimskih pobjeda nad Histrima i početne uspostave rimske vlasti na tome području u drugoj i trećoj četvrtini II. st. pr. Kr. Karakteristične oblike pojedinih kasnih grčko-italskih amfora i amfora Lamboglia 2, njihovu kronologiju i pripadajuće proizvodne centre tek treba dovesti u međusobnu vezu. Naslijedile su ih u augustovskome razdoblju amfore vinarije Dressel 2-4 koje su potisnute u II. st., uslijed suženja opsega proizvodnje vina u Italiji i pada cijene nekad traženih kampanskih i falernskih vina. Grčke amfore vinarije s Rodosa, Knida i Kosa uvozile su se u sjevernojadransko područje u I. st. pr. Kr. do II. st. pos. Kr. kontinuirano, ali u malim količinama.

Dominacija amfora Dressel 6 B na prostoru Alpe-Jadran tijekom cijeloga I. i u prvoj polovici II. st. svjedoči o prevazi istarskoga maslinova ulja na ovome tržištu. Prisutnost amfora Dressel 6 B znatno je rjeđe i sasvim usputnog karaktera u hispanskim, afričkim i egejskim provincijama, koje su raspolagale izobiljem vlastitoga konkurentnog maslinova ulja. Hispanske olearije Dressel 20, zahvaljujući izvrsnoj i razgranatoj prijevozničko-trgovačkoj organizaciji, dominiraju od I. do III. st. na zapadnome Mediteranu i uz puteve rimskih legionara: od Rima do rajnskoga i britanskog limesa, a pojavljuju se i na Jadranu. U III. - IV st. sjevernoafrička regija postaje najznačajniji izvoznik ulja na Mediteranu, što se prema relativnoj količini uvezenih afričkih amfora primjećuje i na Jadranu.

Konzervirani riblji proizvodi iz hispanske provincije Betike cirkulirali su Jadranom u I. st. tek vrlo rijetko zahvaljujući razvijenoj lokalnoj tradiciji proizvodnje istovrsnih namirnica, a o njihovome uvozu svjedoči malen broj amfora iz grupe Dressel 7-11.

Količinski su u rovinjskome, kao i općenito u jadranskom podmorju, najzastupljenije amfore jadranskoga podrijetla, kako one za prijevoz vina tako i one namijenjene prijevozu ulja, a vremensko razdoblje kojime vladaju obuhvaća raspon od II. st. pr. Kr. do III. st. pos. Kr. Slijede po zastupljenosti afričke amfore, koje su sa svojim uljnim sadržajem osobito masovno uvažane u jadranski prostor od III. do V. st. Amfore vinarije podrijetlom s grčkih otoka nešto su rjeđe; one pristižu od sredine I. st. pr. Kr. do kraja II. st., a i tada ih je teško razlikovati od italskih reprodukcija. Skupina hispanskih amfora za transport ulja i ribljih proizvoda iz razdoblja od I. do III. st. još je manja, dok su galske amfore veoma rijetke⁷⁷, što se podudara s općenitim karakteristikama trgovačkih odnosa Istre s ostatkom Carstva. Od V. do VII. st., u razdoblju općenitoga smanjenja broja proizvodnih centara amfora i slabljenja međuprovincijalne trgovačke konkurencije, na Jadranu se kao konkurentna roba pojavljuju amfore pristigle iz najudaljenijih jugoistočnih dijelova Mediterana i iz sjeverne Afrike.

---

⁷⁷ Hvar i Veštarski zaljev, Jurišić 2000, 20; Zaton, Glušćević 2007, 13.

Brojnost brodoloma i rasutoga brodskog tereta u južnome dijelu rovinjskog podmorja, naročito oko otočića Veštar, Polari, Sv. Ivan i Dvije Sestrice, rezultat je opasnosti razvedene obale koja je u lošim vremenskim uvjetima predstavljala pravo iskušenje za pomorce, kao i velike frekvencije prometa u lukama antičkih vila i kasnoantičkih naselja Veštar, Polari i Gustinja.

TIP AMFORE	PODRIJETLO	DATACIJA
Grčko-italske amfore	južna Italija	kraj IV. – početak I. st. pr. Kr.
Lamboglia 2	istočna Italija	kraj II. st. pr. Kr. – kraj I. st. pr. Kr.
Dressel 6 A	istočna Italija	sredina I. st. pr. Kr. – sredina I. st. pos. Kr.
Dressel 6 B	sjeverni Jadran	kraj I. st. pr. Kr. – kraj II. st.
Dressel 2-4	zapadna Italija	sredina I. st. pr. Kr. – II. st.
Koske amfore	Kos	sredina I. st. pr. Kr. – II. st.
Rodske amfore	Rodski arhipelag	sredina I. st. pr. Kr. – II. st.
Knidske amfore	Knid	II. – poč. III. st.
Amfore ljevkastru otvora	sjeverna Italija?	I. – II. st.
Amfore ravna dna	istočna Italija, istočni Mediteran?	II. – III. st.
Dressel 7-11	Hispanija	kasno I. st. pr. Kr. – kraj I. st. pos. Kr.
Dressel 20	Hispanija	I. – III. st.
Afričke amfore	sjeverna Afrika	II. – VI. st.
Kasnoantičke amfore (LR 1)	Sirija (?)	V. – VI. st.

Tabla I Podrijetlo i vrijeme korištenja amfora iz rovinjskoga podmorja

LITERATURA

- Aldini, T. 1978. Anfore foropopiliensi. *Archeologia classica* 30, 242-243.
- Alzinger, W. 1955. *Kleinfunde von Aguntum aus den Jahren 1950 - 52*. Wien.
- Baldacci, P. 1967-1968. Alcuni aspetti dei commerci nei territori cisalpini. *Atti del Centro studi e documentazione sull'Italia romana* 1, 7-50.
- Baldacci, P. 1972. Le principali correnti del commercio delle anfore romane in Cissalpina dal III sec.a.C. al II sec.d.C. *Atti del Convegno Internazionale "I problemi della ceramica romana di Ravenna, della valle Padana e dell'alto Adriatico"*, Ravenna 10 - 12 V 1969, 103-131. Bologna.
- Beltrán Lloris, M. 1970. *Las anforas romanas en Espana*. Zaragoza.
- Benoit, F. 1954. Amphores et céramique de l'épave de Marseille. *Gallia* 12, 35-54.
- Benoit, F. 1957. Typologie et épigraphie amphorique. *Rivista di Studi Liguri* 23, 3-4, 247-285.
- Benoit, F. 1962. Nouvelles épaves de Provence III. *Gallia* 20, 1, 147-177.
- Bezeczky, T. 1994. *Amphorenfunde vom Magdalensberg und aus Pannonien*. Kärntner Museumsschriften 74, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 12, Klagenfurt.
- Bezeczky, T. 1994a. Roman Amphora Trade in Pannonia. In G. Hajnoczi (ed.), *La Pannonia a l'Impero romano*, 155-176. Roma.
- Bezeczky, T. 1994b. Aegean amphorae in Pannonia. *Folia Archaeologica* 43, 115-125.
- Bezeczky, T. 1987. *Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia*. British Archaeological Reports 386.
- Brecciaroli Taborelli, L. 1987. Per una ricerca sul commercio nella Transpadana occidentale in età romana: ricognizione sulle anfore di "Vercellae". *Atti del Convegno di Studi nel Centenario della morte di Luigi Bruzsa - 1883 - 1983, Vercelli*, 6 - 7 X 1984, 129-208. Vercelli.
- Bruno, B. 1995. *Aspetti di storia economica della Cisalpina romana. Le anfore di tipo Lamb. 2 rinvenute in Lombardia*. Roma.
- Buchi, E. 1973. Banchi di anfore romane a Verona. *Note sui commerci cisalpini, Il territorio veronese in età romana, Atti dell'Accademia di Agricoltura, Scienze e Lettere di Verona*, 531-637.
- Buora, M. 1996. Bolli su anfore Lamboglia 2. *Quaderni Friulani di Archeologia* 6, 116-124.

- Cambi, N. 1991. Amfore kasnorepublikanskog doba i njihova produkcija u Dalmaciji. *Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* 95, knjiga 27, 55-65. Sarajevo.
- Cambi, N. 1989. Amfore romane in Dalmazia. *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 311-337.
- Cambi, N. 1983. Le anfore Dressel 20 nella Jugoslavia. *Produccion y comercio del aceite en la antigüedad, Segundo Congreso internacional, Sevilla 1982*, 363-389. Madrid.
- Carre, M. - B. 1985. Les amphores de la Cisalpine et de l'Adriatique au début de l'Empire. *Mélanges de l'École Française de Rome* 97, 1, 207-245.
- Carre, M. - B., Cipriano, M.T. 1985. Saggi di scavo a Sevegliano - Le anfore. *Aquileia nostra* 56, 1-24.
- Carre, M. - B., Cipriano, M.T. 1989. Production et typologie des amphores sur la côte adriatique de l'Italie. *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 67-104.
- Cipriano, S. 1992. Amfore con collo ad imbuto. In: S. Pesavento Mattioli (ed.), *Amfore romane a Padova: ritrovamento dalla città*, 47. Modena.
- Cipriano, S. 1992a. Dressel 6 A. In: S. Pesavento Mattioli (ed.), *Amfore romane a Padova: ritrovamento dalla città*, 42-43. Modena.
- Cipriano, S. 1992b. Dressel 6 B. In: S. Pesavento Mattioli (ed.), *Amfore romane a Padova: ritrovamento dalla città*, 44-45. Modena.
- Cipriano, S. 1992c. Lamboglia 2. In: S. Pesavento Mattioli (ed.), *Amfore romane a Padova: ritrovamento dalla città*, 40-41. Modena.
- Cipriano, S., Mazzocchin, S., Pastore, P. 1997. L'importazione di vino orientale a Padova nel I sec.d.C. *Quaderni di archeologia del Veneto* 13, 105-109.
- Degrassi, A. 1962. Aquileia e l'Istria in età romana. *Scritti vari di antichità* II, 951-963. Roma.
- Degrassi, A. 1962a. L'esportazione di olio e olive istriane nell'età romana. *Scritti vari di antichità* II, 965-972. Roma.
- Demesticha, S. 2000. The Paphos Kiln: Manufacturing techniques of LR1 Amphoras. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 36, 549-554.
- Desbat, A., Picon, M. 1986. Les importations d'amphores de Méditerranée orientale à Lyon (fin du I s. av. J. - C. et I. s. ap.). *Recherches sur les amphores grecques. Bulletin de Correspondance Hellénique* suppl.13, 637-648.

- Desy, Ph. 1989. *Les timbres amphoriques de l'Apulie républicaine. Documents pour une histoire économique et sociale*. British Archaeological Reports 554.
- Empereur, J.Y., Picon, M. 1986. A la recherche des fours d'amphores. *Recherches sur les amphores grecques. Bulletin de Correspondance Hellénique* suppl.13, 103-126.
- Empereur, J.Y., Picon, M. 1989. Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée orientale. *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 223-248.
- Formenti, F., Hesnard, A., Tchernia, A. 1978. Une amphora "Lamboglia 2" contenant du vin dans l'épave de la Madrague de Giens. *Archaeonautica* 2, 95-100.
- Fuchs, M. 1978. *Die römische Amphoren auf dem Magdalensberg I-IV*. Diss. Innsbruck.
- Gluščević, S. 2004. *Antički brodolom na Grebenima kod otoka Silbe*. Zadar. (Publikacija uz izložbu).
- Gluščević, S. 2007. *Antička luka u Zatonu*. Katalog izložbe, Zadar.
- Gluščević, S. 2008. Rekognosciranje zadarskog akvatorija 2006. godine. *Hrvatski arheološki godišnjak* 3/2006, 355-358.
- Gnirs, A. 1910. Eine römische Tonwarenfabrik in Fasana bei Pola. *Jahrbuch für Altertumskunde* 4, 79-88.
- Gnirs, A. 1910a. Forschungsergebnisse aus dem südlichen Istrien. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* 13, 95-106.
- Gnirs, A. 1911. Grabungen und Untersuchungen in der Polesana. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* 14, 5-44.
- Grace, V. R. 1961. *Amphoras and the Ancient Wine Trade*. Athens - Princeton - New Jersey.
- Gregorutti, C. 1886. La figulina imperiale Pansiana di Aquileia ed i prodotti fittili dell'Istria. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 2, 1-2, 219-253.
- Hesnard, A. 1986. Imitations et raisonnement archéologique: a propos des amphores de Rhodes et de Cos. *Recherches sur les amphores grecques. Bulletin de Correspondance Hellénique* suppl.13, 69-79.
- Hesnard, A. 1980. Un dépôt augustéen d'amphores à la Longarina. Ostie. *Memoirs of the American Academy in Rome* 36, 141-156.

- Hesnard, A., Ricq, M., Arthur, P., Picon, M., Tchernia, A. 1989. Aires de production des gréco-italiques et des Dr.1. *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 21-65.
- Jurišić, M. 2000. *Ancient Shipwrecks of the Adriatic. Maritime transport during the first and second centuries AD*. Oxford, Archaeopress.
- Kapitän, G. 1972. Le anfore del relitto romano di Capo Ognina (Siracusa). *Recherches sur les amphores romaines*, 243-252. Rome.
- Keay, S. J. 1984. *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A Typology and Economic Study: the Catalan Evidence*. British Archaeological Reports 136.
- Kirigin, B. 1994. Grčko-italske amfore na Jadranu. *Arheološki Vestnik* 45, 15-24.
- Lamboglia, N. 1952. La nave romana di Albenga. *Rivista di Studi Liguri* 18, 3-4, 131-237.
- Lamboglia, N. 1955. Sulla cronologia delle anfore romane di età repubblicana (II-I sec.A.C.). *Rivista di Studi Liguri* 21, 3-4, 240-270.
- Laubenheimer, F. 1977. Amphores gauloises de la région de Nimes. *Caesarodunum* 12, 197-226.
- Laubenheimer, F. 1989. Les amphores gauloises sous l'Empire: recherches nouvelles sur leur production et leur chronologie. *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 105-138.
- Maidl, V. 1990. Die Inschriften auf den Amphoren vom Magdalensberg und ihre wirtschaftlichen Aspekte. Eine Zusammenfassung. In *180. Jahrgang der Carinthia I*, 63-84. Klagenfurt.
- Maioli, M. G., Stoppioni, M. 1989. Anfore di produzione romagnola. *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 574-575.
- Manacorda, D. 1976. Anfore. *Ostia IV. Studi miscellanei* 23. Roma.
- Manacorda, D. 1986. A proposito delle anfore cosiddette "Greco-italiche": una breve nota. *Recherches sur les amphores grecques. Bulletin de Corrispondance Hellénique* suppl.13, 581-586.
- Manacorda, D. 1989. Le anfore dell'Italia repubblicana: aspetti economici e sociali. *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 443-467.

- Marini Calvini, M. 1981. Un impianto produttivo a Sala Baganza. In *Per la Val Baganza*. Centro Studi della Val Baganza, 127-129.
- Marion, Y., Starac, A. 2001. Les amphores. In Tassaux, F., Matijašić, R., Kovačić, V. (eds.), *Loron (Croatie), Un grand centre de production d'amphores à huile istriennes (Ier - IVe s.p.C.)*, 97-125. Bordeaux.
- Matejčić, R. 1976. Petnaest godina hidroarheoloških istraživanja u Kvarneru. *Pomorski Zbornik* 14, 345-362.
- Matejčić, R. Orlić, M. 1982. Rezultati prve faze hidroarheoloških istraživanja u cresko-lošinjskim vodama. *Znanstveni skup Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju, Mali Lošinj 11. - 13. X. 1979*, 161-171. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 7.
- Mercando, L. 1974. La necropoli romana di Portorecanati. *Notizie degli scavi di antichità*, 142-445.
- Mercando, L. 1979. Marche. Rinvenimenti di insediamenti rurali. *Notizie degli scavi di antichità*, 89-296.
- Novak, G. 1953. Issa i isejska država. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 55, 37-70.
- Orlić, M. 1986. *Antički brod kod otoka Ilovika*. Zagreb.
- Orlić, M. 1982. Podmorsko arheološko nalazište Ilovik. *Znanstveni skup Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju, Mali Lošinj 11. - 13. X. 1979*, 153-161. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 7.
- Pagliara, C. 1968. Bolli anforari inediti di Fellingine. *Studi Classici e Orientali* 17, 227-231.
- Palazzo, P. 1989. Le anfore di Apani (Brindisi). *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 548-553.
- Panella, C. 1981. La distribuzione e i mercati. In *Società romana e produzione schiavistica II: Mercè, mercati e scambi nel Mediterraneo*, 55-80. Bari.
- Panella, C. 1973. Le anfore. *Studi Miscellanei* 21, 463-633. Roma.
- Panella, C. 1986. Oriente ed Occidente: considerazioni su alcune anfore "egee" di età imperiale a Ostia. *Recherches sur les amphores grecques. Bulletin de Correspondance Hellénique* suppl. 13, 609-636.
- Panella, C. 1970. Ostia, Terme del Nuotatore, ambiente I, strato V. Le anfore. *Ostia II*, 102-156.

- Panella, C. 1972. Stratigrafie delle Terme ostiensi del Nuotatore. *Recherches sur les amphores romaines*. Roma.
- Pastore, P. 1992. Anfore da varie località di Padova. In: S. Pesavento Mattioli (ed.), *Anfore romane a Padova: ritrovamento dalla città*, 103-149. Modena.
- Peacock, D. P. S., Williams, D. F. 1986. *Amphorae and the Roman Economy*. London - New York.
- Pesavento Mattioli, S. (ed.) 1992. *Anfore romane a Padova: ritrovamento dalla città*. Modena.
- Pesavento Mattioli, S., Mazzocchin, S. 1993. Anfore romane a Padova: le anfore con "collo ad imbuto" dallo scavo di Roncaglia di Ponte San Nicolò. *Quaderni di archeologia del Veneto* 9, 148-157.
- Pesavento Mattioli, S., Zanini, S. 1993. Per un'aggiornamento dell'epigrafia anforaria patavina: le Lamboglia 2 e le Dressel 6 A del Museo Civico Archeologico. *Bollettino del Museo Civico di Padova* 82, 23-60.
- Radić, I. 1988-1989. Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana u tijeku godine 1988. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 14-15, 213-228.
- Rădulescu, A. 1976. Anfore romane si romano-bizantine din Scythia Minor. *Pontica* 9, 99-114.
- Robinson, H. 1959. *Pottery of the Roman Period*. The Athenian Agora. Princeton - New Jersey.
- Sciarra, B. 1972. Ricerche in contrada Apani, Agro di Brindisi. *Collection de l'École française de Rome* 10, 29-34.
- Scorpan, C. 1975. Ceramica romano-bizantina de la Sacidava. *Pontica* 8, 263-314.
- Scorpan, C. 1977. Contribution à la connaissance de certains types céramiques romano-byzantins (IVe-VIIe siècles) dans l'espace istro-pontique. *Dacia* 21, 269-297.
- Scorpan, C. 1976. Origini si linii evolutive in ceramica romano-bizantină (sec. IV - VII) din spatiul mediteranean si pontic. *Pontica* 9, 155-185.
- Slane, K. W. 2000. East-West Trade in Fine Wares and Commodities: the View from Corinth. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 36, 299-312.
- Starac, A. 1995. Morfologija sjevernojadranskih amfora: primjeri iz Istre. *Diadora* 16-17, 135-162.
- Starac, A. 1997. Napomene o amforama Dressel 6 B. *Međunarodni znanstveni skup Arheološka istraživanja u Istri, Poreč* 25. - 28. X. 1994, 143-161. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 18.

- Starac, A., Matijašić, R. 1991. Skupni nalaz amfora u Puli 1991. godine. *Diadora* 13, 77-102.
- Šonje, A. 1962. Antički natpisi nađeni u Poreštini poslije Drugog svjetskog rata. *Živa Antika* 12/1, 157-164.
- Tartari, F. 1982. Amforat e Muzeut arkeologjik të Durrësit. *Iliria* 12, 2.
- Tassaux, F. 1982. Laecanii. Recherches sur une famille sénatoriale d'Istrie. *Mélanges de l'École Française de Rome* 94, 227-269.
- Tassaux, F. 1884. L'implantation territoriale des grandes familles d'Istrie sous le Haut-Empire romain. *Quaderni Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste* 13, 2, 193-229.
- Tchernia, A. 1976. L'atelier d'amphores de Tivissa et la marque "SEX DOMITI". *Mélanges offerts à Jacques Heurgon*, 973-979. Rome.
- Toniolo, A. 1989. Anfore conservate nel magazzino del Museo di Este. In *Civiltà Padana. Archeologia e Storia del territorio I*, 45-74.
- Toniolo, A. 1987. I contenitori da trasporto di epoca romana nel Polesine di Rovigo. *Archeologia Veneta* 10, 87-128.
- Toniolo, A. 1991. Le anfore di Altino. *Archeologia Veneta* 14. Padova.
- Volpe, G. 1989. La circolazione delle anfore romane nella Daunia, Dati preliminari. *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 629-632.
- Vrsalović, D. 1979. *Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana*. Zagreb.
- Zaccaria, C. 1989. Per una prosopografia dei personaggi menzionati sui bolli delle anfore romane dell'Italia nordorientale. *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Collection de l'École française de Rome* 114, 469-488.
- Zaccaria, C., Župančić, M. 1993. I bolli laterizi del territorio di Tergeste romana. In *I laterizi di età romana nell'area nordadriatica*, 135-178. Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici musei di Udine 3, Roma.
- Zaninović, M. 1994. *Apsorus, Crexa e Nesactium* / Badò sulla rotta marittima adriatica. *Quaderni di archeologia del Veneto* 10, 179-188.
- Zevi, F. 1967. Anfore istriane ad Ostia. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* n. s. 15, 21-33.
- Zevi, F. 1966. Appunti sulle anfore romane. *Archeologia classica* 18, 207-247.

SAŽETAK

PROMET AMFORAMA PREMA NALAZIMA U ROVINJSKOME PODMORJU*

Alka STARAC

Među amforama iz rovinjskoga podmorja (Tabla I) dominiraju amfore za prijevoz vina i ulja. Prijevozu vina bile su namijenjene grčko-italske amfore, amfore Lamboglia 2, Dressel 6 A, Dressel 2-4, koske, rodske i knidske amfore te amfore ravna dna. Rijetki nalazi ranih grčko-italskih amfora iz razdoblja od IV. do sredine II. st. pr. Kr. na sjevernome Jadranu odraz su političke i ekonomske razlike između južnih krajeva pod grčkim utjecajem i sjevernih, kojima su dominirali Histri i Liburni. Grčko-italske amfore počinju se redovito javljati na sjeveroistočnome Jadranu tek nakon rimskih pobjeda nad Histrima u drugoj i trećoj četvrtini II. st. pr. Kr. Amfore Lamboglia 2 proizvode se od sredine II. st. pr. Kr. do kraja I. st. pr. Kr. na zapadnoj obali Jadrana, a pretpostavljena je lokalna proizvodnja u srednjoj Dalmaciji. Ulomak amfore sa žigom DIONYSIOS pripada amfori Lamboglia 2. Taj je žig, raširen u Padanskoj nizini i na južnome Jadranu, datira u treću četvrtinu I. st. pr. Kr. Počeci proizvodnje amfora Dressel 6 A padaju u drugu polovicu I. st. pr. Kr., a njen je najveći intenzitet potrajao do sredine I. st. pos. Kr. Amfore Dressel 2-4 proizvodile su se od sredine I. st. pr. Kr. u tirenskoj Italiji, razvivši se iz rodskih i koskih prototipova. Već nekoliko desetljeća kasnije proizvodile su se i u provincijama, a povlače se s tržišta u II. st. pos. Kr. S grčkog otoka Kosa potječu amfore vinarije koje su svojim oblikom inspirirale nastanak amfora Dressel 2-4. Pod imenom rodskih amfora okupljena je skupina amfora nastalih krajem I. st. pr. Kr. u helenističkoj tradiciji. Rodske i koske amfore javljaju se u sjevernome Jadranu u malim količinama od I. st. pr. Kr. do II. st. pos. Kr. U II. i početkom III. st. u Jadranskome je moru zabilježen uvoz amfora s grčkoga otoka Knida. Amfore vinarije ravna dna izrađivane su u brojnim radioničkim centrima širom Carstva. U skupinu amfora za ulje pripadaju amfore Dressel 6 B, amfore ljevkasta otvora, Dressel 20 i afričke amfore. Počeci proizvodnje amfora Dressel 6 B padaju oko sredine I. st. pr. Kr. Posljednji žigom obilježeni primjerci tih amfora pripadaju kraju II. i početku III. st., no novi nalazi u Istri upućuju na lokalnu proizvodnju za vlastite potrebe još krajem III. i početkom IV. st. Dominacija amfora Dressel 6 B na prostoru Alpe-Jadran tijekom cijeloga

---

* Tekst je napisan za Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 18. prosinca 1998. u Rovinju, u organizaciji Zavičajnog muzeja Grada Rovinja. Budući da se odustalo od tiskanja Zbornika, tekst se objavljuje na ovome mjestu uz dopunu literature novijim naslovima. Zahvaljujem kustosu Zavičajnoga muzeja Grada Rovinja Damiru Matoševiću koji me pozvao na suradnju, pružio uvid u muzejsko spremište, osigurao uvjete za snimanje i dao sve potrebne informacije.

I. i u prvoj polovici II. st. svjedoči o prevazi istarskoga maslinova ulja na tome tržištu. Amfore s ljevkastim otvorom, čiji sadržaj nije sa sigurnošću ustanovljen, ali uglavnom se traži u ulju, datirane su od prve polovice I. st. barem do sredine II. st. Njihova učestalost na sjevernome Jadranu ukazuje na proizvodnu zonu u Cisalpini. Okrugle hispanske olearije Dressel 20, podrijetlom iz Betike, pojavljuju se na sjevernome Jadranu u II. i III. st. U III. do IV. st. sjevernoafrička regija postaje najznačajnijim izvoznikom ulja na Mediteranu. Sjevernoafričke amfore, osobito iz Bizacene, od III. do VI. st. transportirane su Jadranom do jadranskih odredišta i do udaljenih prekoalpskih provincija. Konzervirani riblji proizvodi iz Betike cirkulirali su Jadranom u I. st. tek rijetko, a o njihovome uvozu svjedoče amfore iz grupe Dressel 7-11. Kasnoantičke amfore narebrena tijela datiraju se u V. i VI. st.; sadržaj im nije sa sigurnošću utvrđen. Količinski su u rovinjskome, kao i općenito u jadranskome podmorju najzastupljenije amfore jadranskoga podrijetla za prijevoz vina i ulja, a vladale su u razdoblju od II. st. pr. Kr. do III. st. pos. Kr. Slijede po brojnosti afričke amfore, koje su masovno uvožene od III. do V. st. Amfore vinarije podrijetlom s grčkih otoka nešto su rjeđe; one pristižu od sredine I. st. pr. Kr. do kraja II. st. Skupina hispanskih amfora za transport ulja i ribljih proizvoda iz razdoblja od I. do III. st. još je manja. Od V. do VII. st. kao konkurentna roba pojavljuju se amfore pristigle s udaljenoga istočnog Mediterana i sjeverne Afrike. Rovinjsko podmorje nalazi se na "uskome grlu" pomorskog puta kojim je morao proći teret iz sjeverne Afrike ili egejskog Mediterana namijenjen prodaji u Panoniji, Noriku ili Germaniji.

Od Murtera do Tršćanskoga zaljeva, prije proširenja rimske vlasti na sjeveroistočnome Jadranu u II. st. pr. Kr., morskim putevima gospodarili su Liburni i Histri. U I st. pr. Kr., zbog rimske vojne prisutnosti u Iliriku i učestalih rimskih građanskih ratova, intenzivno se plovilo Jadranom, što je rezultiralo povećanjem prometa amfora u kojima su transportirane namirnice za snabdijevanje vojske. Stabilizirana rimska vlast u I. i II. st. omogućila je ujedinjenje pomorskoga tržišta i intenzivan promet među udaljenim provincijama, koji je nastavljen i u narednim stoljećima. Brojnost brodoloma i rasutoga brodskog tereta u južnome dijelu rovinjskog podmorja, naročito oko otočića Veštar, Polari, Sv. Ivan i Dvije Sestrice, rezultat je opasnosti razvedene obale, kao i velike frekvencije prometa u lukama rimskih vila i kasnoantičkih naselja Veštar, Polari i Gustinja.

SUMMARY

TRANSPORT OF AMPHORAE ACCORDING TO FINDS FROM THE WATERS OF ROVINJ

Alka STARAC

Amphorae for the transportation of wine and oil are the most numerous among the amphorae recorded in the waters of Rovinj (Table I). Greek-Italic amphorae, Lamboglia 2, Dressel 6 A, Dressel 2-4, Koan, Rhodian, Knidian amphorae, and amphorae with a flat base were used for transporting wine. The early Greek-Italic amphorae, dating from the 4th century BC to the middle of the 2nd century BC, are rare finds in the northern Adriatic. This fact reflects the political and economic differences between southern areas which were under Greek influence and northern areas dominated by the Histri and Liburni. The Greek-Italic amphorae started appearing on a regular basis in the northeastern Adriatic only after the Roman victories over the Histri in the second and the third quarter of the 2nd century BC. The Lamboglia 2 type of amphora was produced on the west Adriatic coast from the middle of the 2nd century BC to the end of the 1st century BC. It is assumed they were also produced in central Dalmatia. A fragment of a Lamboglia 2 type of amphora bearing the stamp DIONYSIOS was also recorded. This particular stamp is widespread in the valley of the River Po and in the south Adriatic area. The stamp was dated in the third quarter of the 1st century BC. The production of the Dressel 6 A type of amphora started in the second half of the 1st century BC, while the most intensive production period of this type of amphora lasted to the middle of the 1st century AD. The production of the Dressel 2-4 type of amphora began in Tyrrhenian Italy in the middle of the 1st century BC. This type was developed from the Rhodian and Koan prototypes. Just several decades later they were also produced in the provinces. They were withdrawn from the market in the 2nd century AD. The shape of wine amphorae originating from the Greek island of Kos inspired the creation of the Dressel 2-4 type of amphora. Rhodian amphorae are a group of amphorae of Hellenic tradition, emerging at the end of the 1st century BC. Rhodian and Koan amphorae appeared in small numbers in the north Adriatic area in the period from the 1st century BC to the 2nd century AD. It has been recorded that amphorae were imported from the Greek island of Knidos in the Adriatic area in the 2nd century AD and at the beginning of the 3rd century AD. Wine amphorae with a flat base were produced in many workshop centres all over the Empire. The Dressel 6 B type of amphorae, amphorae with a conical rim, Dressel 20 type of amphorae, and African amphorae are all oil amphorae. The Dressel 6 B production started somewhere in the middle of the 1st century BC. The last stamped examples of this type of amphora were dated at the end of the 2nd century AD and the beginning of the 3rd century AD. However, recent finds recorded in Istria indicate that there was local production for personal use even as late as the end of the 3rd century AD and beginning of the 4th century AD. The predominance

of Dressel 6 B amphorae in the Alps-Adriatic area throughout the 1st century AD and the first half of the 2nd century AD testifies to the prevalence of Istrian olive oil in the market of that area. Amphorae with a conical rim were dated from the first half of the 1st century to at least the middle of the 2nd century AD. Their likely content has not been ascertained, although it is generally considered to have been oil. Frequent finds of this type of amphora in the north Adriatic area indicate that there was a production base in the Cisalpine area. Globular Hispanic oil amphora of the Dressel 20 type, originating in Baetica, appeared in the north Adriatic area in the 2nd and 3rd centuries AD. In the 3rd and 4th centuries AD, the North African region became the most important exporter of oil to the Mediterranean. From the 3rd century AD to the 4th century AD, North-African amphorae, especially those from Byzacena, were transported over the Adriatic Sea to Adriatic destinations and to the distant Transalpine provinces. Preserved fish products from Baetica circulated, although only rarely, in the Adriatic area in the 1st century AD. Proof that these products were imported is offered by amphorae belonging to the group named Dressel 7-11. Late antique amphorae with a ribbed body were dated in the 5th and 6th centuries AD. It is still not clear what their likely content would have been. Amphorae of Adriatic origin for the transportation of wine and oil are the most numerous amphorae finds recorded in the waters of Rovinj, as well as in the whole underwater Adriatic area. These were the most frequently used amphorae from the 2nd century BC to the 3rd century AD. In numbers, they are followed by African amphorae which were imported on a massive scale from the 3rd century AD to the 5th century AD. Somewhat less frequent finds are wine amphorae from the Greek islands. They arrived from the middle of the 1st century BC and continued to occur up to the end of the 2nd century AD. Finds belonging to the group of Hispanic amphorae for the transportation of oil and fish products, dating from the 1st to the 3rd centuries AD, are even less numerous. From the 5th to the 7th centuries AD, amphorae arriving from the distant East Mediterranean and from North Africa appeared as competitive goods. The waters of the Rovinj area form a bottleneck in the sea route, since all the cargo coming from North Africa or the Aegean Mediterranean had to pass there on its way to Pannonia, Noricum or Germania where it was to be sold.

The Liburni and Histri ruled the sea routes from the island of Murter to the bay of Trieste, before the spread of Roman rule to the northeastern Adriatic in the 2nd century BC. In the 1st century BC, due to the Roman military presence in Illyricum and the frequent Roman civil wars, intensive navigation took place in the Adriatic. As a result, the circulation of amphorae carrying supplies for the army also increased. In the 1st and the 2nd centuries AD, Roman rule grew stable, leading to the unification of the maritime market and intense traffic between distant provinces which continued in the following centuries. There are numerous shipwrecks and dispersed cargo in the southern waters of Rovinj, especially around the islands of Veštar, Polari, Sv. Ivan, and Dvije Sestrice. These are the consequences of the dangerous, highly-indented coast and the intense sea traffic in the ports of the Roman villas and late antique settlements of Veštar, Polari and Gustinja.